EX-LIBRIS ÎN CARTE VÂLCEANĂ: MĂNĂSTIREA BISTRIȚA

MONAHIA MARINA AVRAM
Mănăstirea Bistrița, Vâlcea

Mănăstirea Bistriţa din Ţara Românească a reprezentat în epoca Renaşterii un focar de cultură cu o intensă activitate cărturărească, fiind în „concurenţă" cu marile centre culturale din Moldova, comparabilă cu cea a cărturarilor din mănăstirea Neamţ, dar nu în ultimul rând cu cele similare din Europa Centrală şi de Sud-Est[1]. Aici s-au realizat preţioase lucrări manuscrise, cu o iscusinţă caligrafică deosebită ce depăşea cu mult sfera unor interese locale. Călugării bistriţeni s-au remarcat prin copierea unor texte slavo-române, cărţi de cult, unele texte auxiliare serviciului religios, lucrări juridice etc[2]. De aici s-a difuzat literatura recomandată şi colportată de monahii isihaşti cu conţinut dogmatic şi ascetic concretizată în aşa numitele *Sbornice* cu „omilii" şi „cuvinte". Din această categorie fac parte lucrările, care prin intervenţia istoricilor N. Iorga şi D. Papazoglu, apoi Alexandru Odobescu[3], au fost inventariate şi răspândite, mai ales, pe la instituţiile naţionale din Bucureşti. Această parte a patrimoniului bistriţean se păstrează acolo până în zilele noastre. Fondul de manuscrise prezentat de Al. Odobescu[4] a ajuns în cea mai mare parte la Biblioteca Academiei Române din Bucureşti, unde Gabriel Ştrempel, specialist în domeniu a catalogat şi publicat, o parte, în *Catalogul manuscriselor româneşti*, în patru volume. Manuscrisele slavone şi slavo-române de la Academie au apărut prin contribuţia lui P. P. Panaitescu: *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române,* vol. I şi *Catalogul manuscriselor slavo-române şi slave din Biblioteca Academiei Române,* vol. II[5].

De-a lungul timpului posesorii cărţilor bisericeşti au notat, fie cu cerneală, fie în creion, cu instrumente specifice epocii, însemnări cu privire la viaţa de zi cu zi, la evenimentele din activităţile lor zilnice sau alte acțiuni de mare însemnătate[6]. Printre ex-librisurile întâlnite cele mai relevante sunt cele care conțin ștampila sau semnătura propietarilor. În rândurile următoare ne vom referi la unele exemple dintre cele mai interesante.

Psaltirea lui Branco Mladenovici. Aceasta a fost scrisă pe pergament în Serbia, la Barić, în anul 1346[7] de diaconul Ioan Bogoslav, în limba slavă

[1] Le Goff 1970, p. 172-174.
[2] Mazilu 1984, p. 84.
[3] Odobescu 1908, p. 5-7.
[4] Odobescu 1881, p. 704.
[5] Panaitescu 1959 și Panaitescu 2003.
[6] Corfus 1975, p. 6.
[7] Barbu 1986, p. 34.

bisericească, pentru Branco Mladenović. Lucrarea conţine 832 de pagini (23 x 16 cm), a fost scrisă cu cerneală neagră şi chinovar, pentru titlul psalmilor şi iniţiala de început. Legătura este realizată din coperţi din lemn, îmbrăcate în piele neagră[8]. Manuscrisul a fost donat Mănăstirii Bistriţa de către doamna Despina sau de unchiul ei Maxim Brancović[9]. Lucrarea ajunge în mănăstirea noastră după ce descendentul familiei Craioveştilor, ctitorul Mănăstirii Bistriţa, domnitorul Neagoe Basarab s-a căsătorit cu doamna Despina Milița, probabil în anul 1510, cu ocazia oficierii căsătoriei religioase în mănăstire[10]. Încă de pe prima filă cartea conţine însemnări religioase atât în limba slavă, cât şi în cea greacă. În latura de jos a filei 2 prezintă sigilii de fum datând de la începutul secolului al XIX-lea cu ex-librisul: „A Mănăstirii Bistriţa”[11].

Viaţa şi traiul sfinţiii sale părintelui nostru Nifon patriarhul Ţarigradului, carele au strălucit întru multe patimi şi ispite în Ţarigrad şi în Ţara Muntenească, scrisă de chir Gavrill Protul, adică mai marele Sfetagorii (1495-1517)[12]**.** Manuscrisul a fost redactat din porunca domnitorului Neagoe Basarab de către scriitorul hagiograf Gavriil Protul, discipol al patriarhului Nifon[13]. După cum reiese din titlul acesteia, cronica relatează evenimente din viaţa patriarhului Nifon adus în Ţara Românească de Radu cel Mare în anul 1495 şi mai prezintă informaţii istorice şi politice[14] cu privire la domniile lui Mihnea cel Rău, Vlad cel Tânăr şi, în special, Neagoe Basarab. În anul 1682, „Ioan ieromonahul ot Bistriţa, egumen la Mănăstirea Trivale de lângă Piteşti” îl copiază în limba română în aşa numitul *Miscelaneu* care în 15 decembrie 1888 este dăruit Academiei Române de către mitropolitul Moldovei Iosif Naniescu.

> „Să să ştie că această carte m-am ostenit eu, mult păcătosul robul lui Domnului Dumnezeului nostru Iisus Hristos, Ioan ermonah ot Bistriţ, de o am scris, cându am fost egumen la schitul părintelui Varlaam mitropolitul, care schit să chiamă Trivale, de lângă Piteşti, domnind prea bunul şi prea creştinul domnu a toată Ţara Rumânească Io Şerban voevod, i mitropolit chir Theodosie. Noemvrie 4 dni, vă tecenie leta 7191 [1682]. Şi o am dat sfintei Mănăstiri Bistriţei”[15].

---

[8] Cartea se afla şi în atenţia lui Alexandru Odobescu.
[9] Mazilu 1984, p. 39.
[10] Ştefănescu 1965, p. 127.
[11] Panaitescu 1959, ms. slav 205, p. 301. Din descrierea acestei cărţi se poate observa interesul pe care l-au acordat diferiţi cercetători, mai vechi şi contemporani, unui manuscris valoros din patrimoniul mănăstirii, privindu-l din diferite unghiuri.
[12] Crăciun, Ilieş 1963, p. 145.
[13] Mazilu 1984a, p. 139.
[14] Mazilu 1974, p. 278.
[15] Ştrempel 1983, ms. rom. 464; 1062, p. 118.

Miscelaneul la f. 2 conţine o pecete inelară în fum a mănăstirii[16] alături de ex-librisul: „A Mănăstirii Bistriţa", iar la f. 51v. este precizat:

> „Acest vechiu manuscript devenind proprietatea subsemnatului l-am tipărit [?] îndoit: cu slove cum este scris şi cu litere latine, cum se scrie astăzi, şi l-am afierosit onorabilei Academii Române din Bucureşti, în 15 decembre, anul 1888. Iosif mitr. Moldovei"[17].

Circulaţia acestei cărţi poate fi demonstrată în timp, întrucât ea a fost copiată de călugării mănăstirilor de prin împrejurimi. Astfel, unul din exemplarele care fac parte din acest miscelaneu, din anul 1691, prin *Predosloviia* către cititor ne aduce la cunoştinţă că:

> „Muncit-am de o am scris eu, mult păcătosul şi dentru monahi mai mic decât toţi, Nicolae dentru svânta Mănăstire Brâncovénii, însă scoasă după izvodul părintelui Ananiei, ieromonahul, stareţul mieu, tălmăcindu-se de sfinţiia sa dentru limbă slovenească pre limbă românească. Şi s-au scris den porunca cinstitului şi preacuviosului părintelui nostru chiriu chir Paisie, arhimandritul, care au fost egumen sfintei Mănăstiri Bistriţii, iară acum den mila lui Dumnezeu şi porunca […] Io Constantin Basarab voevoda să află năstavnic la svânta Mănăstire a Măriei-Sale cea noao ce să chiamă Hurezii […]"[18].

Mai târziu cartea ajunge în mănăstirea noastră, Bistriţa:

> „Această carte fost-au a mea, Vasilie ermonah din sfânta Mănăstire Bistriţa, dăruită de stariţul mieu Paisie, arhimandrit, igumenul Bistriţii. Şi o am lăsat sfintii Mănăstiri Bistriţii să fie părinţilor de citire şi mie de pomenire. Ghenarie 6 dni, 1737"[19].

Mai apoi, în anul 1727, manuscrisul miscelaneu este copiat de către „Radu logofeţel de divan"[20]. Un alt exemplar din Biblioteca Academiei Române de la filele 43-51 mai cuprinde şi *Cuvânt de învăţătură al bunului creştin domn Neagoe voievod, domnul Ungrovlahii către 2 slugi credincioase ale sale şi dragi carele să lepădară de lume şi să déderă vieţii călugăreşti*, de aici rezultă că şi peste mai mult de o sută de ani a existat o recunoaştere a calităţii îndrumărilor şi poveţelor domnitorului Neagoe Basarab. Având în vedere că volumul a aparţinut

---

[16] Numeroase cărţi prezintă pecetea în fum a Mănăstirii Bistriţa, având în centru imaginea cu scena Adormirii Maicii Domnului, sărbătoarea hramului bisericii mănăstirii. Printre manuscrisele studiate am indicat pe cele cu nr. 2456, 2462, 2470, 2515, 2640 şi altele. La unele lucrări se află şi o altă pecete în fum cu iniţialele STFN, monograma ieromonahului Ştefan, egumenul Mănăstirii Bistriţa, de exemplu la manuscrisele cu nr. inv.: 258, 2515 etc., iar manusrisul 2644 poartă o altă pecete inelară a episcopului Ilarion al Râmnicului.

[17] Ștrempel 1978, ms. rom. 464, p. 118.

[18] Ștrempel 1983, ms. rom. 2462, p. 279.

[19] *Ibidem*, p. 279.

[20] Vezi şi nr. 1069, 1947, 2714, 3373, 3488, 3702, 4460 în Ștrempel 1978, 1983.

unei obşti călugăreşti era şi firesc să cuprindă şi *Învăţături monahale* la filele 52-52^{v} [21].

Minei pe luna august. Acest manuscris împreună cu cel pentru luna ianuarie putea face parte din seria celor douăsprezee *Mineie*, conţinând slujbele sfinţilor pentru fiecare lună în parte. Nu deţinem informaţii despre existenţa celorlalte zece *Mineie* din serie, însă putem lansa ipoteza că şi ele au fost realizate în acelaşi scriptoriu. Exemplarul de faţă a fost copiat la Mănăstirea Bistriţa în secolul al XVI-lea[22], pe hârtie manufacturată ce are filigran. Prezenţa cărţii la mănăstire este întărită prin ex-librisul bolniţei, care a funcţionat în complexul mănăstiresc în secolul XVI. Pe f. 205^{v} poartă ex-librisul: „Acest *Minei* iaste al bisericii de la bolniţa Bistriţei", iar pe f. 206^{v} este precizat: „Cinstitului şi preasfinţitului părintelui nostru chirio chir Paisie, arhimandritul sfintei şi dumnezeeşte lavrei Bistriţa"[23]. Cartea cuprinde slujbele sfinţilor din luna august începând cu cea a sfinţilor 7 Macabei şi a învăţătorului lor Eleazar, şi a mamei lor Solomoniia.

Tipic. Manuscrisul reprezintă o normă cu reguli care indică oficierea serviciului divin. Nu este datat, dar cercetătorii consideră că a fost copiat pe parcursul secolului al XVI-lea. Este scris pe hârtie manufacturată cu filigran. Pe f. 1 ex-librisul demonstrează că exemplarul este: „A sfintei Mănăstiri Bistriţii iaste acest tipicariu". O pecete realizată în fum se află pe f. 2 alături de însemnarea care întăreşte proprietatea: „A Bistriţii"[24]. Un titlu mai detaliat este scris la f. 8: *Tipic al slujbei bisericeşti din lavra de la Ierusalim a preacuviosului şi purtătorului de Dumnezeu, părintele nostru Sava,* cu precizarea că „această rânduială se face şi în celelalte sfinte locaşuri de la Ierusalim".

Sintagma [Pravila] lui Matei Vlastares. Manuscrisul face parte dintre operele juridice care au circulat în numeroase versiuni[25]. *Sintagma* a fost tradusă, după cum mărturiseşte istoriografia, din greceşte la porunca ţarului sârb Ştefan Dušan[26]. Este copiată pe hârtie manufacturată şi face parte din manuscrisele decorate. Cartea a fost „alcătuită de Matei şi dăruită Mănăstirii Bistriţa de cneaghina Despina, eu păcătosul Udrişte Năsturel din Fierăşti am citit-o în anul Domnului 1636"[27]. Udrişte Năsturel, un mare cărturar al epocii, frate cu soţia domnitorului Matei Basarab, a îndeplinit funcţia de grămătic în cancelaria

[21] „Scris-am numărul foilor aceştii cărţi, care sunt de toate 185, însă 134 sunt Învăţăturile lui Neagoe Vodă, iar 51 de foi iaste Viaţa Sfântului Nifon. Şi o am făcut aceasta pentru pomenirea mea, Gherasim arhimandrit, sin Matei Şărban, Râmnic, 1818 martie 9, în Mănăstirea Sinaia", în ms. rom. 1062.
[22] Mazilu 1984a, p. 40.
[23] Panaitescu 1959, ms. slav 273, p. 368.
[24] *Ibidem*, ms. slav 212, p. 308.
[25] Mazilu 1984, p. 85.
[26] Mazilu 1984a, p. 67.
[27] Panaitescu 1959, p. 384.

domnească[28]. Însemnarea de mai sus demonstrează că eruditul „grămătic" a citit această normă. Ca un bun cunoscător al limbilor română şi latină, a tradus în limba română din slavonă *Evanghelia învăţătoare* şi a contribuit la tipărirea multor cărţi de cult. Horia Mazilu l-a apreciat ca „primul ctitor al spiritualităţii româneşti moderne"[29]. Spre finalul exemplarului, la f. 384 se află pecetea mănăstirii şi ex-librisul „Vasile egumen ot Bistriţa". Apartenența la instituţia noastră este demonstrată şi pe ultima copertă în partea interioară unde se păstrează un alt ex-libris: „Această carte este a Mănăstirii Bistriţa".

Traiul şi viaţă a preacuvioşilor părinţilor noştri Varlaam şi Ioasaf. În secolul al VIII-lea această naraţie a fost compusă în limba siriacă de sfântul Ioan Damaschin. Apoi este tradusă în limba greacă, şi, după aceea în cea slavonă, iar în anul 1649[30], Udrişte Năsturel o traduce în limba română, elocventă fiind şi însemnarea: „Iar acum de în limba slovenească întoarsă fu pre rumânească de mult păcătosul robul lui Hristos Udrişte Năsturel de Fiereşti, al doilea logofăt, în anul de la facerea lumii 7157 [1649]"[31]. Din prima filă aflăm că manuscrisul este „A Mănăstirii Bistriţii". Datarea acestuia a fost stabilită din însemnarea de la f. 443: „S-a scris această carte în zilele lui Io Antonie voievod, fiind cursul anilor 7179 [1671], cu cheltuiala lui Petroniu, arhimandritul Tismenii"[32]. Deci, mai întâi manuscrisul a fost proprietatea părintelui Petroniu din Tismana[33]. Apoi, în 1743 cartea ajunge la un copist al mănăstirii Hurezi[34], după care intră în posesia episcopului Ilarion al Râmnicului[35]. În anul 1844 se remarcă numele părintelui Teodorit, care mărturiseşte că a fost numit econom al Mănăstirii Bistriţa: „Din voinţa providenţii am venit iconom la această sfântă Monastire Bistriţa, la anul 1844, april 5, în vremea egumenii preacuviosului părinte Gavriil Petrovici. Teodorit Zaganashi, monah". Astfel, manuscrisul a circulat pe la mai mulţi preoţi, dovadă fiind însemnările marginale existente pe filele acestuia; astfel s-a putut reconstitui circulaţia lui de-a lungul anilor. Cartea conţine pilde şi sfaturi, unele cu caracter laic. Copistul sau călugărul care l-a decorat a folosit în frontispiciu cât şi în viniete şi letrine elemente florale şi zoomorfe stilizate, în nuanţe de roşu şi verde, pentru a realiza o cromatică autentică[36].

---

[28] Mazilu 1974, p. 51-52.
[29] *Ibidem*, p. 293.
[30] Popescu Vâlcea 1989, p. 37.
[31] Ştrempel 1983, ms. rom. 2470, p. 282.
[32] *Ibidem*, p. 282.
[33] „Al lu Petronie, arhimandritul ot Tismana iaste această sfântă carte"; însemnare la f. 10^{v}-12.
[34] „Scris-am eu Radul copilul ot Runc, când am fost chiliiaş la Hurez. Fevruarie 15, 7251 [1743]"; însemnare la f. 444.
[35] „Această sfântă carte, întru care iaste *Viiaţa sfântului Varlaam şi Ioasaf*, iaste a lui Ilarion, episcopul Râmnicului".
[36] Popescu Vâlcea 1989, planşa VI, VII şi VIII.

Pravila tradusă de Mihail Moxa, cea de la Govora. Fila liminară 1 poartă însemnarea: „Această sfântă Pravilă este a sfintii Mănăstiri Bistriței". Apoi, la f. 1^{v}, o întâlnim iarăși: „A Mănăstirii Bistriţii", iar la f. 191 „Moxalie Mihail", înţelegând că autorul a donat-o mănăstirii. Pecetea mare în fum a mitropolitului Teofil este aplicată la filele 1^{v} şi 196^{r}[37].

Cartea reprezintă primul text juridic important din literatura românească destinată preoţilor ce conţine elemente de drept canonic şi de drept civil[38].

Scara sf. Ioan Scărarul[39]**.** Având în vedere că acest text a circulat în forma manuscrisă şi cea tipărită pe parcursul secolelor, nu poate fi surprinzător că în biblioteca mănăstirii se aflau două exemplare manuscrise. Este interesant că ambele exemplare au fost scrise în acelaşi an şi de acelaşi copist în cancelaria Episcopiei Râmnicului[40]. Copistul a fost Vlad grămăticul, în anul 1693:

> „[…] Căci n-a scris Duh Sfânt şi nici înger, ci om păcătos şi pătimaş şi mână putrezitoare de lut şi suflet păcătos şi vrednic de milă. A scris Vlad grămăticul".

Manuscrisul a constituit în epocă o lucrare preţuită, ceea ce demonstrează autorul însemnării:

> „Această sfântă carte este a sfintei Mănăstiri Bistriţa. Şi mai mult plăteşte decât o carte mai mare, că este de folosul nostru, fraţilor. Logofătul Gheorghie"[41].

Mai întâi manuscrisul a aparţinut chiriarhului eparhiei, după care a fost donat mănăstirii, întrucât ierarhul era şi stareţ al chinoviei:

> „Această svântă carte, ce se chiamă Leastviţă, întru care iaste viiaţa călugărească iaste a lui Ilarion, carele iaste întru eromonahi şi fiind egumen ot Bistriţa din Oltenia. Leat 7201 [1693]. Şi o au dăruit Bistriţei"[42].

Psaltire a fericitului împărat şi prooroc David, feciorul lui Iesei […]. Manuscrisul este datat cu anul 1697, după cum spune autorul anonim al însemnării de pe f. 3^{r}:

> „Scrisu-s-au această sfântă carte în ziléle prealuminatului şi blagocestivului Io Constantin Băsărab voevoda, domnu şi mare oblăduitor din mila lui Dumnezău a toată Ţara Ungrovlahiei, fiind atunce stăpânitor de turma lui Hristos părintéle chir Theodosie

[37] Ștrempel 1983, ms. rom. 2471, p. 283.
[38] Iordan 1965, p. 16.
[39] Ștrempel 1983, ms. rom. 2512, p. 298.
[40] A se vedea manuscrisele românești 2511 și 2517 identificate de Gabriel Ștrempel.
[41] Ștrempel 1983, ms. rom. 2511, p. 298.
[42] *Ibidem*, p. 298.

> arhiepiscop şi mitropolit a toată Ţara Ungrovlahiei. Vleat 7205 [1697]; meşeta septemvrie s-au isprăvit, zile 26”[43].

Acelaşi an, 1697, îl mai întâlnim şi într-o însemnre scrisă într-o limbă latină mai modestă la f. 198[r]:

> „Laus Dei in excelso. Gloria sancti Trinitatis quod vidi initium et finem cum adiutorio ipsi. Hunc librum scripsit ego ex lingva race in lingva valachica. Alexandrus preceptor. Anno Domini 1697, mensa sept die 26-Mărire lui Dumnezeu, Unuia în Troiţă, carele dă sfârşitul a tot lucrul ce să începe spre folosul omenesc”[44].

Textul cărţii este bilingv slavo-român, după cum mărturiseşte copistul în incipit: „Începutu-s-au cu ajutorul lui Dumnezeu a scrie cu tâlcuri de pre limbă sloveniască direpţ pre limbă rumâniască”. Dovada că a fost executat în mănăstirea noastră stă în ex-librisul: „a Mănăstirii Bistriţii”[45]. Pe copist l-a susţinut, aşa cum se întâmpla şi în alte situaţii episcopul, aici Ilarion de Râmnic. Copistul, care se declară şi traducător al cărţii, este identificat de Gabriel Ştrempel ca fiind dascălul Alexandru.

> „Cu îndemnare şi cu poruncă şi cu toată cheltuiala sfinţii-sale părintelui episcopului Ilarion ot Râmnic […], cu toată nevoinţă şi cu toată osârdie m-am apucat şi am scris şi am tâlcuit de pre limba străină pre limba Ungrovlahiei, ca să poată a-l pricépe tot sinodul pravoslavnicilor mai pe lésne şi descoperit, spre folosul a tot dialectul besericesc […]”[46].

Miscelaneul religios a fost scris de Ştefan, administratorul *Şcolii slavo-române* care a funcţionat la Mănăstirea Bistriţa olteană şi a contribuit la terminarea cărţii un dascăl rus Alecsandru, probabil copist tot de la mănăstire, dar cu o calitate mai rară în exemplarele noastre, de corector al cărţii. Traducerea din limba slavă a realizat-o călugărul Ştefan:

> „[…] Cu toată nevoinţa şi cu toată osârdiia m-am apucat şi am scris şi am tâlcuit această sfântă carte de pe limba slovenescă direpţ pre limbă rumânească, ca să să poată a pricepe tot sinodul pravoslavnicilor mai pre lesne şi descoperit, spre folosul a tot dialectul besericesc […] ostenitor şi îndreptător fiind aceştii sfintei cărţi, Alexandru[47] dascălul rus. Scrisu-s-au această sfântă carte de

[43] *Ibidem*, ms. rom. 2604, p. 333.
[44] *Ibidem*, p. 333.
[45] Însemnare realizată pe f. 4[r], alături existând pe pagină şi o pecete inelară în fum cu numele episcopului Ilarion.
[46] Ştrempel 1983, ms. rom. 2604, p. 333.
[47] Pe verso-ul f. 469 întâlnim însemnarea: „Scris-am eu dascălul Alecsandru”.

> mine mult păcătosul Ştefan eromonah, fiind egumen la Bistriţa. Leat 7205 [1697]”[48].

Mai târziu, prin anul 1767 pe prima filă apare ex-librisul şi blestemul cu afurisenie, care trebuia să ferească cartea de înstrăinare:

> „Această Psaltire e a sfintii Mănăstiri Bistriţi. Iară cine o va înstriina să fie afurisit de preasfinţia sa părintele episcopul Râmnicului şi de sfântul Grigorie. Şi am scris eu popa Simion. 7276 [1767], octomvrie 14”[49].

Textul *Psaltirii* este precedat de o *Prefaţă*. De la f. 8[r] - f. 463[v], continuă cu diverse *Rugăciuni* şi cu *Rânduiala aghiasmei*[50].

Mântuirea păcătoşilor. Manuscrisul a fost redactat în Cancelaria Episcopiei Râmnicului de către grămăticul Vlad din porunca chiriarhului eparhiei Ilarion al Râmnicului:

> „[…] În zilele blagocestivului creştin şi de Hristos iubitor domn Ioan Constandin Basarab voevod Brâncoveanu, fiind mitropolit preasfinţitul chir Teodosie, la leatul de la zidirea lumii 7207, iar de la spăseniia lumii 1699 […]”[51].

Lucrarea a fost oferită în dar „Popei lui Dumitru de pomeană, ca pre dânsa să cetiască şi pre mine să mă pomeniască”. Din însemnarea de la f. 312 aflăm că „Popa Dumitru vnuc [nepot] Ilarion episcop, zăt [ginerelui] Udrişte cupariul”. Prin circulaţia exemplarului, acesta a ajuns şi în Transilvania, la Teiuş (jud. Alba), în anul 1735, apoi, fără să fie însemnată cauza, manuscrisul ajunge în chinovia duhovnicului Macarie din sihăstria Peşterii bistriţene:

> „Această sfântă carte ce se chiamă Mântuiria păcătoşilor au dat sfinţiia sa părintele Dimitrie, protopop ot vel Ocnă, duhovnicului Macarie din peştera Bistriţii, de i-au făcut 300 sărindare şi am adus eu popa Mihail ot Teiuş, la leat 7243 [1735], fevruarie 25”[52].

Pe versoul f. 7 părintele schimonah Macarie oferă prin testament, în anul 1744 manuscrisul mănăstirii noastre:

> „Această carte ce se cheamă Mântuirea păcătoşilor o am dat sfintii Mănăstirii Bistriţii să mă îngroape în sfânta mănăstire. Iar cine n-a ţinea tocmeala să fie proclet, blestemat, afurisit şi anathema. Noemvrie 6 dni, 7252 [1744]. Macarie ieroschimonah ot peştera Bistriţa, Dumnezeu să-l pomenească la Împărăţiia Lui cea Cerească”.

---

[48] Ştrempel 1983, ms. rom. 2644, p. 344.
[49] *Ibidem*, p. 344.
[50] *Ibidem*, p. 343.
[51] *Ibidem*, ms. rom. 2517, p. 301.
[52] *Ibidem*, p. 302.

Miscelaneu de teologie polemică, *împotriva catolicilor, protestanţilor şi armenilor*. Manuscrisul a fost copiat la sfârşitul secolului al XVII-lea. O pecete mare în fum a mănăstirii noastre se află pe f. 2^{v} alături de ex-librisul: „A Mănăstirii Bistriţii", iar la f. 184^{v} un alt ex-libris atestă cartea la mănăstire: „Această carte este a sf. Mănăstirii Bistriţii. Şi am scris eu Anthim ierodiacon, râmnicean, 1825, martie 25"[53]. Pe ierodiaconul Anthim râmnicean îl mai întâlnim şi în manuscrisul care poartă numele de:

Tâlcul Evangheliilor, care cuprinde explicarea textelor redactate de cei patru evanghelişti ai Noului Testament: Luca, Matei, Marcu şi Ioan, precedată de o *Predoslovie* întocmită de către arhiepiscopul Bulgariei, Theofilact. Manuscrisul este scris de mai multe mâini, unii călugări au decorat manuscrisul cu frontispicii în peniţă, în tuş negru. Legătura cărţii datează din anul 7224 [1716], realizată artistic, trasă în piele. La f. 654^{v} poartă ex-librisul şi pecetea:

> „Această sfântă carte ce se numeşte Tâlcul Evangheliei este a sfintei Monastiri Bistriţa, care s-au întărit şi cu pecetea, după cum de la vale să vede. Şi scrisii eu, mult păcătosul Anthim ierodiiacon râmnicean. 1825, mai 25"[54].

Pecetea este aplicată în fum, prezentând o formă inelară cu monograma „St<e>f<a>n" şi cu icoana Adormirii Maicii Domnului în mijloc. Se presupune că „Ştefan ermonah" este unul dintre copiştii manuscrisului care s-a folosit de originalul *Tetraevangheliarului* slav realizat de către părintele Mardarie din Mănăstirea Căldăruşani, din anul 1643[55], variante care au circulat în Moldova, cu precădere la Mănăstirile Neamţ[56] şi Probota[57], Ucraina[58], Ungaria[59], de-a lungul secolului al XVII-lea. Theofilact, arhiepiscopul Bulgariei, este posibil autor al mai multor lucrări dintre care amintim:

> „A sfântului nostru părinte Teofilact arhiepiscopul Bulgariei învăţătură împărătească către Principele imperial Constantin, tradusă în limba simplă de Sevastos Kiminitul din Trapezunt şi închinată prea piosului, prea renumitului, strălucitului şi de Dumnezeu încununatuluinostru stăpân şi domn a toată Ungrovlahia domnul domn Ioan Constantin Basarab Brâncoveanu"[60].

Miscelaneu de literatură monahală. Alt *Miscelaneu* este format din fragmente de *Pateric* şi din alte scrieri. Pe f. 5^{r} citim ex-librisul: „A Mănăstirii

---

[53] Ştrempel 1992, ms. rom. 3346, p. 95.
[54] Ştrempel 1978, ms. rom. 258, p. 73.
[55] Panaitescu 1959, ms. slav 13, p. 20.
[56] *Ibidem*, ms. slav 89 şi altele, p. 115.
[57] *Ibidem*, ms. slav 16, p. 26.
[58] *Ibidem*, ms. slav 17-18, p. 28-30.
[59] *Ibidem*, ms. slav 97, p. 125.
[60] *Ibidem*, p. 484.

Bistriţii" alături de pecetea inelară în fum a mănăstirii. Circulaţia acesteia rezultă din însemnarea precizată pe verso-ul primei file:

> „Această sfântă carti […] iaste rămasă di la un popă, Mihail, frate cu popa Staico di la Surpatile […]. Eu Mihail ieroschimonah o am dat sfintei Mănăstiri Bistriţii […]. S-au pristăvit duhovnicul Mihail shimnicul de la Mănăstirea De un lemn iulie 1, 7239 [1731]"[61].

Cărţile mai sus prezentate au fost scrise/copiate începând cu anul 1346, altele pe parcursul secolelor următoare, continuând până la cel de al XIX-lea secol[62]. Cele mai vechi exemplare cuprind indicarea comanditarilor dintre domnitori, ca Neagoe Basarab sau capi ai Bisericii. Se poate remarca faptul că cea mai mare parte a lucrărilor a fost scrisă în scriptoriul mănăstirii pe tot parcursul perioadei cercetate. Dintre notele manuscrise, ex-librisurile (scrise de mână sau prin pecetea de fum) şi menţiuni ale copiştilor se desprind cele ale lui Ilarion şi Ioachim Bărbătescul, prezenţi în lucrarea noastră şi în cadrul şcolii româneşti de copişti. Din textul însemnărilor se mai identifică personalul mănăstirii, fiecare cu funcţia lui (dieci, grămătici, năstavnici, călugări, preoţi, egumeni ai mănăstirilor, ierarhi), în diferite perioade de funcţionare. Aceleaşi însemnări indică blesteme destinate răufăcătorilor „furilor". Una din cărţi, un *Miscelaneu,* din anul 1700, se remarcă prin faptul că a aparţinut bolniţei mănăstirii, existenţa căreia se leagă de perioada domniei lui Constantin Brâncoveanu şi Şerban Cantacuzino.

Nu întâmplător, episcopul Melchisedec, cunoscând valoarea inestimabilă a bunurilor culturale existente în lăcaşurile de cult, fiind ministru al Cultelor (1860), pleda astfel:

> „Academia Română ar face un mare serviciu culturii noastre intelectuale şi artelor, dacă ar lua măsuri prin oameni competenţi a se aduna toate resturile culturii noastre antice, păstrate prin mănăstiri, şi a se publica într-un album carele să poată fi pus la dispoziţia publicului, a scriitorilor şi artiştilor români. O asemenea lucrare va fi de mare onoare pentru naţiunea noastră, […] va lega cultura actuală cu cea trecută şi în multe ne va emancipa din robia spirituală"[63].

După învăţătura morală populară a proverbului românesc „ce-i scris cu peniţa, nu se taie cu bărdiţa"[64], textele manuscriselor redactate de copiştii de la Mănăstirea Bistriţa olteană dăinuie peste veacuri, întregind Fondul Bibliotecii

---

[61] Ştrempel 1983, ms. rom. 2211, p. 215.

[62] Noi am selectat în lucrare însemnările şi ex-librisurile care au demonstrat apartenenţa la mănăstirea noastră sau la zonele apropiate din punct de vedere geografic.

[63] Popescu Vâlcea 1972, p. 6.

[64] Botezatu, Hâncu 2001, p. 108.

Academiei Române, alături de alte manuscrise provenite din colecţii particulare sau biblioteci ecleziastice, contribuind la cercetările prezentului.

Actualmente în colecţia de carte românească veche a Mănăstirii Bistriţa olteană din ***Centrul de conservare şi restaurare a obiectelor de patrimoniu cultural Neagoe Basarab*** există peste 400 de titluri de cărţi tipărite în limba română şi în limba greacă. Acestea oferă numeroase modalităţi de interpretare a cărţilor româneşti. Tipăriturile conțin numeroase ex-librisuri din care rezultă circulația volumelor în epocă, cărţi cu o valoare intrinsecă, la care în timpul circulaţiei în spaţiul românesc se completează însemnări manuscrise care reprezintă valoroase şi inedite surse de informare. „Însemnările de pe cărţile de cult ilustrează veneraţia oamenilor din mediul rural pentru cuvântul scris, chiar dacă mulţi dintre ei nu-l puteau descifra personal”[65]**.** Prelucrarea unei părţi din însemnările olografe din colecţia noastră oferă o multitudine de abordări. Cărţile fiind adunate din întreaga Eparhie a Vâlcii, ele au aparţinut parohiilor acesteia.

În secolele trecute a existat o strânsă legătură în domeniul religios şi cel cultural din partea românilor din Ţara Românească şi celor din Transilvania, între care se încadrează numeroase donaţii făcute de domnii Şerban Cantacuzino şi Constantin Brâncoveanu, constând în cărţi tipărite cu cheltuiala lor[66]. În general, domnitorii sprijineau şi iniţiau înzestrarea locaşurilor de cult cu obiecte, bani şi cărţi necesare oficierii serviciului divin, constituindu-se astfel în biserică „un stâlp al monarhiei feudale […] mănăstirile patronate de voievozi aveau şi sarcina de a supraveghea copierea şi răspândirea cărţii. Astfel, ele erau întărite cu multă bogăţie ca să se înfrumuseţeze sfânta biserică întru totul şi să facă cărţi”[67]. Cărţile nu erau vândute, ci se dăruiau de către domn bisericilor în scopul sprijinirii vieţii religioase, dar exprimat sau neexprimat donatorii sperau să obţină prin darul lor bunăvoinţa Divinităţii, iertarea păcatelor pentru ei şi familiile lor. Încă de pe primele file acestea conțin ex-libris-uri valoroase constituite în însemnări olografe sau ștampile care demonstrează titlul de proprietate al cărții.

Dintre cărţile apărute sub patronajul lui Şerban Cantacuzino, pe o *Evanghelie* tipărită la Bucureşti în anul 1682, egumenul Partenie relatează: „Carte care [...] datului la sfânta şi dumnezeeasca mănăstire [...] iubitoriul de Dumnezeu şi părintelui sfintei case dumnealui Jupan Constandin Brâncoveanul vel spătar ca să fie dumisale şi părinţilor dumnealui în veac pomeană, fiind Igumen smeritul Partenie ieromonah” (inv. 941[68]). Într-un *Apostol* tipărit în anul următor, 1683, la Bucureşti, întâlnim o însemnare asemănătoare: „Prea Înaltul şi

[65] Ștefănescu 2004, p. 306.
[66] Mârza 1986, p. 293-297.
[67] Tomescu 1968, p. 27.
[68] Numerele de inventar reprezintă Centrul de conservare şi restaurare a obiectelor de patrimoniu cultural Neagoe Basarab de la mănăstirea Bistriţa.

iubitorul de Dumnezeu şi sfintei casă [cumpărătoriul] dumnealui jupan Constantin Brâncoveanul ca să fie dumnealui şi părinţilor dumnealui în veci pomeană şi fiilor igumen smeritul Partenie monah" (inv. 229). Aşadar, ofranda boierului este hărăzită pentru odihna sufletului său şi a părinţilor săi în viaţa cea veşnică „pomeană". Un alt exemplar al *Apostolului* tipărit în acelaşi an, 1683, de la Bucureşti demonstrează o altă donaţie domnească: „Acest sfânt *Apostol* iaste dat de pomană de prea luminatul domn Io, Şerban Basarab voievod în mâna popei […]" (inv. 826). Pe lângă însemnarea *Apostolului* de la domnitorul Şerban Cantacuzino provin şi alte însemnări aproape identice ale voievodului realizate pe primele file ale *Evangheliei* tipărite la Bucureşti în anul 1682. Cea dintâi se prezintă sub forma: „Această sfântă *Evanghelie* au dat Măriia Sa Şerban de pomeană la Dobriceni, să fie bisericii […]" (inv. 893; **fig. 1**).

Cărţile tipărite sub patronajul spiritual al domnitorului Ţării Româneşti, Şerban Cantacuzino, şi cu cheltuiala acestuia, *Evanghelia* apărută în anul 1682 şi *Apostolul* apărut în anul 1683, au constituit liantul cultural dintre Ţara Românească şi Transilvania. Prin intermedierea mitropolitului Bălgradului, Sava Veştemeanul (1684-1685) în bisericile din Transilvania ajung seturi întregi de *Evanghelii* şi *Apostole* donate de domnitorul Şerban Cantacuzino[69]. Astfel, şi *Evanghelia* tipărită în oficina tipografică a mitropoliei din Bucureşti, în anul 1682, din timpul păstoririi mitropolitului Teodosie, a fost dăruită bisericilor din cuprinsul Ţării Româneşti şi unor biserici din Transilvania „o damu aciasta daru pre la toate beserecile ţărăi noastre, întru folosulu creştinescului norodu"[70].

Cărţile vechi erau păstrate cu mare ardoare, fiindu-le apreciată atât valoarea spirituală, morală, sufletească cât şi cea bibliofilă, moştenită din bătrâni, afierosite ca „moşie sufletească":

> „Să se ştie de această Evanghelie. Am cumpărat-o eu popa Stanciul din Şibişeni cu bani buni şi drepţi 20 de florinţi dat şi am luat-o de la Crâstea Crăznicul din Lancrăm şi încă şi alte 2: Molitvelnic şi Leturghie în târgul Şibişului şi le-am luat de moşie sufletească care Domnul să o primească şi pre […] şi pre cei ce vor asculta cu credinţă […]" (*Evanghelie*, Snagov, 1697, inv. 7277; **fig 2**).

Putem afima că aceste cărţi au fost cumpărate pentru a fi donate unei biserici, ajutând la propovăduirea Cuvântului lui Dumnezeu. Cumpărate pentru ca să rămână „de moşie" şi destinate unei comunităţi rurale, donatorul fiind conştient că darul lui va contribui la instruirea celor ce vor asculta, anume comunităţii din jurul bisericii. Preoţii au fost chemaţi de donatorii cărţilor bisericeşti ca parte a ritualului de donaţie, ei au fost deţinătorii „magiei

[69] Mârza 2008, p. 163.
[70] BRV I, p. 250.

scrisului", care-i obliga pentru respectarea dorinţei donatorului[71], ei înşişi consemnează această realitate în însemnările de pe cărţile cercetate.

Demne de toată atenţia sunt darurile în cărţi oferite de către episcopul Climent al Râmnicului, acestea având aplicată o ștampilă octogonală ce autentifică numele său spre exemplu pe *Antologhionul* de la Râmnic, 1737 (inv. 1699; **fig. 3**).

Deseori, în credinţa creştină întâlnim expresia „de pomană", utilizată atunci când cineva primeşte o ofrandă, sub forma unei milostenii, care are ca scop mijlocirea pentru mântuirea sufletului, sprijinind sau susţinând iertarea păcatelor. Episcopul Climent a dăruit, pentru biserica din Peştera Sf. Grigorie Decapolitul din cadrul mănăstirii noastre, cu hramul Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil, o *Evanghelie* tipărită la Bucureşti în anul 1742, cerând în schimbul darului pomenirea „în veci":

> „Această sfântă şi dumnezeească Evanghelie este dată de pomană la biserica hramul sfinţilor îngeri Mihail şi Gavriil din peştera sfintei Mănăstiri Bistriţa de cel între ieromonahi Climent ispravnicul de la sfânta episcopie, ca în veci să se pomenească, ianuarie 11 leat 7251, [1743]" (inv. 5943).

Unele fapte de donaţie erau realizate de către mai marii mănăstirilor pentru bisericile, schiturile şi mănăstirile realizate din imediata lor vecinătate. Astfel, donaţii la Mănăstirea Bistriţa provin şi de la proiestoşi ai Mănăstirii Hurezi după cum reise dintr-un *Apostol* tipărit la Râmnic în anul 1747:

> „Acest Apostol eu Iosif proin de la sfânta mănăstire Hurezii l-am cumpărat şi l-am dat de pomană în Bistriţa leat 7255 iulie 2 [1747]" (inv. 5611).

Un *Apostol* a fost achiziţionat de către preoţi cu scopul de a-l afierosi bisericii:

> „Această sfântă carte Apostol l-am cumpărat eu popa Adam de la Piatra în tal. 5 în zilele preaînaltului domn Io Constantin Nicolae voevod când era curgerea anilor de la zidirea lumii 7265 septembrie 1, [1756]" (*Apostol* tipărit la Bucureşti în anul 1743; inv. 6258).

În anul 1773 achiziţia de carte bisericească se făcea prin protopopiat după cum se poate concluziona din expresia „prin mâna mea" folosită de preotul protopop:

> „[…] această sfântă *Evanghelie* au cumpărat-o Oancea […] cu tl 17 şi au dat-o danie la sfânta biserică din satul lor […] din sud Vâlcea hramul sfântul ierarh Nicolae ce iaste în mahalaua Mărăşeşti unde sunt ctitori pentru a lor vecinică pomenire cumpărată prin mâna

[71] Ştefănescu 2004, p. 281-282.

mea popa Stan protopop în anul 1773 iulie 18" (*Evanghelie*, Bucureşti, 1760; inv. 3467).

Într-un *Minei* tipărit la Râmnic în anul 1780 preotul paroh al satului ne aduce la cunoștință că a participat și în calitate de ctitor al bisericii:

„Acest Minei […] și l-am dăruit sfintei biserici cei nouă de piatră din târgul Ocnii întru care să prăznuiaște sf. Ioan Botezătoriul a căruia zidire dintru început până la săvârșire au fost ostenitoru și cu lucrul și cu cheltuieli de s-au înfrumusețat precum să veade ca să fie veacinică pomenire Preotul Radul satului" (inv. 3357).

Din timpul păstoririi arhiereşti a episcopului Chesarie într-un *Octoih* tipărit la Râmnic în anul 1777, aflat la Mănăstirea Bistriţa, găsim însemnarea de pomenire a unui preot slujitor constituită în ex-librisul precizat pe primul forzaț al cărții:

„Am scris eu popa Ilie într-acestă […] lunii lui septemvrie dăruite de părintele Chesarie Episcopul sfintei Episcupii a Râmnicului Noului Severin în tipografia Râmnicului şi care va citi pe dânsele să zică Dumnezeu să le pomenească numele" (inv. 5396).

Pentru unele cărți care urmau să fie oferite în dar de către vlădici întâlnim deseori expresia „s-au hotărât", sau uneori „hărăzite". Așadar, la *Împărţirea de grâu a Sf. Ioan Gură de Aur* tipărită la Buzău în anul 1833, de la începutul cărții până la f. 9[r] se poate citi însemnarea ologrefă finalizată cu un ex-libris concretizat în pecetea ocârmuirii şi sigiliul bisericesc:

„[...] Ce să numeşte *Împărţirea de Grâu* împreună cu alta ce să numeşte *Puţul Sf. Ioan* s-au hotărât sfintei biserici Maica Precista din oraşul Râmnic sud Vâlcea unde să prăznuieşte hramul Buna-Vestire 1834 septembrie 6" (inv. 4493), ceea ce denotă că această carte a fost donată sau a aparţinut înaltelor feţe bisericeşti (**fig. 4**).

Episcopul Calinic al Râmnicului[72] în cartea numită *Slujba sfinţirii bisericii*, tipărită la Buzău în anul 1853 ianuarie 22, de la prima filă până la fila 5, ne-a lăsat următoarea însemnare cu ex-libris-ul perceptibil cu ștampila acestuia:

„Această filadă atingătoare de suflet Slujba sfinţirii bisericii cumpărându-se de către noi Calinic, episcopul eparhiei Râmnicului [...] s-a dat în dar la protopopia Plăşii Amărăzii şi Plaiul Novaci din judeţul Gorjul şi ca să nu se înstrăineze în vreun chip am însemnat-o cu pecetea noastră Calinic episcop Râmnic 1850 anul 1856 noiembrie 5 oraşul Râmnicu Vâlcii" (inv. 6766; **fig. 5**).

[72] În anul 1955 la 23 octombrie, datorită meritelor sale deosebite, a fost primul ierarh român canonizat de Biserica Ortodoxă Română în rândul sfinţilor cu dată de prăznuire la 11 aprilie, păstorind eparhia Râmnicului timp de 17 ani.

Episcopul Râmnicului Calinic a fost o personalitate reprezentativă pentru viaţa culturală a zonei în secolul al XIX-lea. O donaţie din partea episcopului a fost înseilată într-un *Liturghier* tipărit în Bucureşti în anul 1855:

> „S-a cumpărat de arhimandritul Nichifor egumenul schitului Sărăcineşti şi a fost dăruit diaconului Iacob de episcopul Calinic al Râmnicului 1857" (inv. 4588). Exemplele pot continua, astfel că pe o *Evanghelie* tipărită la Râmnic în anul 1865, episcopul Calinic face precizarea: „Am datu în daru bisericii cu patronajul sfântului Gheorghe din acest oraş; să nu se înstrăineze 1866 iunie 22 Calinic Râmnic" (inv. 5854).

În colecţia mănăstirii noastre din vremea acestui episcop am identificat obiceiul de aplicare a sigiliului (inv. 4453; **fig. 6**) sau peceţii în fum cu sigla ierarhului cu scopul de a-şi legaliza donaţia. Printre cărţile astfel însemnate sunt unele *Minee* tipărite în anul 1865 la Râmnic.

Unii călugări şi-au realizat sigilii din ceară roşie şi le-au aplicat pe cărţile donate de dânşii, astfel încât să existe o dovadă a autenticităţii donaţiei lor, după cum se păstrează mărturia în *Liturghierul* tipărit tot la Sibiu în anul 1835:

> „Această *Liturghie* s-au dăruit la sfânta biserică din comuna Spin, plasa Loviştei, judeţul Argeş de robul lui Dumnezeu Savva ieromonah de a se pomeni numitul cu tot neamul lui [sigiliu Sawa ieromonah 1861]" (inv. 5550; **fig. 7**).

Odată cu primirea Darului Preoţiei, la hirotesia acestora, *Liturghierele* şi *Evangheliile*, cărţile de bază la slujirea Tainei Sfintei *Liturghii,* au constituit cele mai de seamă achiziţii de carte pentru a fi donate bisericii. Pe un alt *Liturghier,* tipărit la Buzău în anul 1835 întâlnim ex-libris încă de pe fila de gardă cu semnătura titularului alături de însemnarea:

> „Această sfântă şi dumnezeească *Liturghie* este a mea a celui mai jos iscălit cumpărată când m-am hirotesit preot din oraşul Bucureşti la leatul 1844 gerar 5 fiind episcop Sfintei episcopii a Argeşului Prea sfinţia Sa părintele Ilarion şi eu unul din cei dintâi seminarişti ai Prea sfinţiei Sale şi pentru ştiinţă am scris aici supt a mea iscălitură 1844 ghenar 8 popa Dimitrie sin popa Nicolae duhovnicu" (inv. 6467).

Un alt exemplu este relatat în cele ce urmează:

> „S-a cumpărat de mine de la părintele Ghelasie inspector Seminariului de la episcopia Râmnicului cu lei 27 (12 franci) în anul 1855 când m-am făcut preot Preotul Alexandru sino preotul Ioan Pătraşcu" *(Liturghii*, Buzău, 1840; inv. 5601).

Exemple de însemnări olografe, unele completate cu ştampile în tuş sau în fum am identificat şi la un *Octoih*, Râmnic, 1811 (inv. 3453; **fig. 8**). Unele din cărţile noastre erau oferite elevilor seminarişti premianţi, după cum este cazul

cărţii *Enhiria* în care întâlnim însemnări doveditoare: „Premiu I clasa II seminaristului Stoenescu Helin 1860” (forzaţul I); la sfârşitul Cuvântului înainte: „dată în har iubitului şi stimatului meu prieten Pr. Predescu de Pr. Nedelescu-21 aug. 1893, R. V.” (inv. 4499; **fig. 9**).

Printre ex-librisurile manuscrise existente în fondul de carte al mănăstirii noastre de la jumătatea secolului al XIX-lea putem include și un act datat în anul 1858 (**fig. 10**) alături de o carte manuscrisă intitulată *Introducere în teologia pastorală* destinată clerului ortodox. Aceasta cuprinde învăţături privitoare la Tainele săvârşite în cadrul cultului divin. Pe prima filă a manuscrisului există o ştampilă în fum ce conține datarea manuscrisului, anul 1849, iar pe fila 117^{v} este însemnarea: „1851 februarie 10”, ceea ce ne certifică datarea manuscrisului (inv. 6661, **fig. 11**).

Aşadar, ex-librisurile reprezentate de însemnări olografe de pe filele cărţilor cercetate permit înțelegerea vieţii sociale, a relaţiilor interumane, implicit relaţia omului cu cartea, contribuie la cunoaşterea istoriei vieţii bisericeşti, celei economice şi a nivelului de trai existent în epocă. Prin ceea ce a însemnat Mănăstirea Bistriţa prin fondul său de manuscrise și cărţi din secolele trecute, existenţa ei culturală din zilele noastre se datorează oamenilor de rând, domnitorilor, ierarhilor bisericii, preoţilor, cât şi celor mai mici călugări.

Ex-Libris and the Book from Valcea: Bistriţa Monastery

ABSTRACT

The old Romanian book collection of the Bistriţa Olteana Monastery (the Neagoe Basarab Centre for the Conservation and Restoration of Cultural Heritage Objects) comprises over 400 titles of books printed in Romanian and Greek. These prints contain numerous ex-libris of which emerges the circulation of volumes at the time, books with intrinsic value, which during the circulation in the Romanian space are complemented by manuscript records that represent valuable and unique sources of information. "The notes on the cult books illustrate the reverence of people in rural areas for the written word, even though many of them could not decipher it personally". The examining of some of the handwritten notes in our collection offered a multitude of approaches. The books were brought together from the entire Diocese of Valcea, they belonged to its parishes, but also the monastery's collections, being the token of local identity and conscience. From this point of view, books present material with many implications of provenance, a part being from Valcea County but also the neighbouring areas.

Over the years, the owners of the church books have noted, either in ink or in pencil, with specific tools of the time, annotations on daily life, events in their daily activities or weather changes, astronomical phenomena or other great things. Amongst the encountered ex-libris, the most relevant ones are those containing the stamp or signature of their owners. A conclusive example is the book collection of the Bishop Calinic of Ramnic reflected by its donation.

List of illustrations:

Fig. 1 - Ex-libris at the beginning of *Evanghelie (Gospel)*, Bucharest, 1682
Fig. 2 - Ex-libris written on the first leaf of *Evanghelie (Gospel)*, Snagov, 1697
Fig. 3 - Ex-libris depicting the octagonal stamp of Climent's diocese in an *Antologhion (Anthologion)*, Ramnnic, 1737
Fig. 4 - The end of a handwritten note that emerged in an ex-libris depicting the reign seal with the Wheat Bestowment of John Chrysostom, Buzau, 1833
Fig. 5 – Handwritten note with the stamp of Bishop Calinic of Ramnicu in the *Slujba sfințirii bisericii*, (service of consecrating the church), Buzau, 1853
Fig. 6 - Seal applied to manuscript books from the time of St. Calinic
Fig. 7- Ex-libris "Sawa hieromonah 1861" in *Liturghier (Priest's service book)*, Sibiu, 1835
Fig. 8 - Stamp in ink at the beginning and end of the handwritten note in *Octoih (Octoecho)*, Ramnnic, 1811
Fig. 9 - Ex-libris mentioned on the first leaf of the front endpaper in *Enhiria*, 1851
Fig. 10 - Document dated to 1858
Fig. 11 - Seal in carbon black with dating. *Introducere în teologia pastorală (Handbook on pastoral theology)*

Fig. 1 - Ex-libris-ul de la începutul *Evangheliei*, București, 1682

Fig. 2 - Ex-libris scris pe cea dintâi filă a *Evangheliei*, Snagov, 1697

Fig. 3 - Ex-libris reprezentat de ștampilă octogonală a chiriarhului eparhiei Climent într-un *Antologhion*, Râmnic, 1737

Fig. 4 - Sfârșitul unei însemnări olografe finalizată cu un ex-libris pecete în *Împărţirea de grâu a Sf. Ioan Gură de Aur*, Buzău, 1833

Fig. 5 - însemnare olografă cu ștampila episcopului Calinic al Râmnicului în *Slujba sfinţirii bisericii*, Buzău, 1853

Fig. 6 - Sigiliu aplicat pe cărți manuscrise din epoca sf. Calinic

Fig. 7 - Ex-libris „Sawa ieromonah 1861”, în *Liturghier* Sibiu 1835

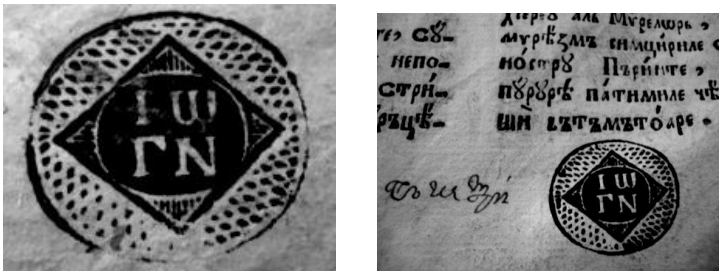
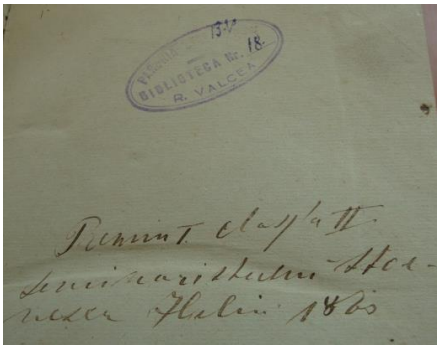

Fig. 8 - Ștampilă cu tuș aplicată la începutul și sfârșitul însemnării manuscrise în *Octoih*, Râmnic, 1811

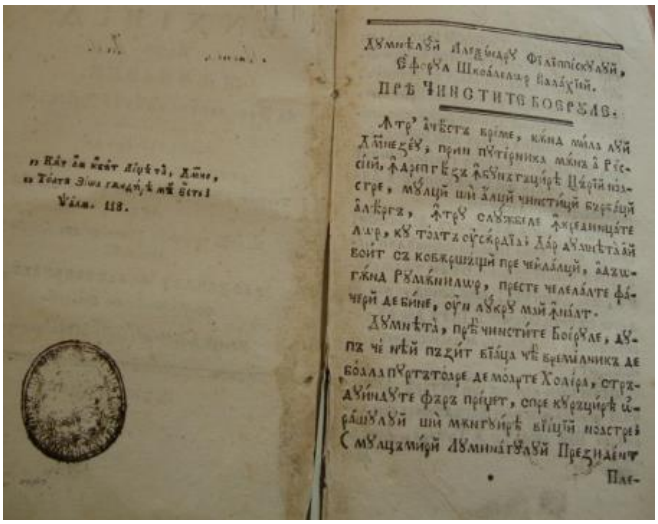

Fig. 9 - Ex-libris în *Enhiria*, 1851

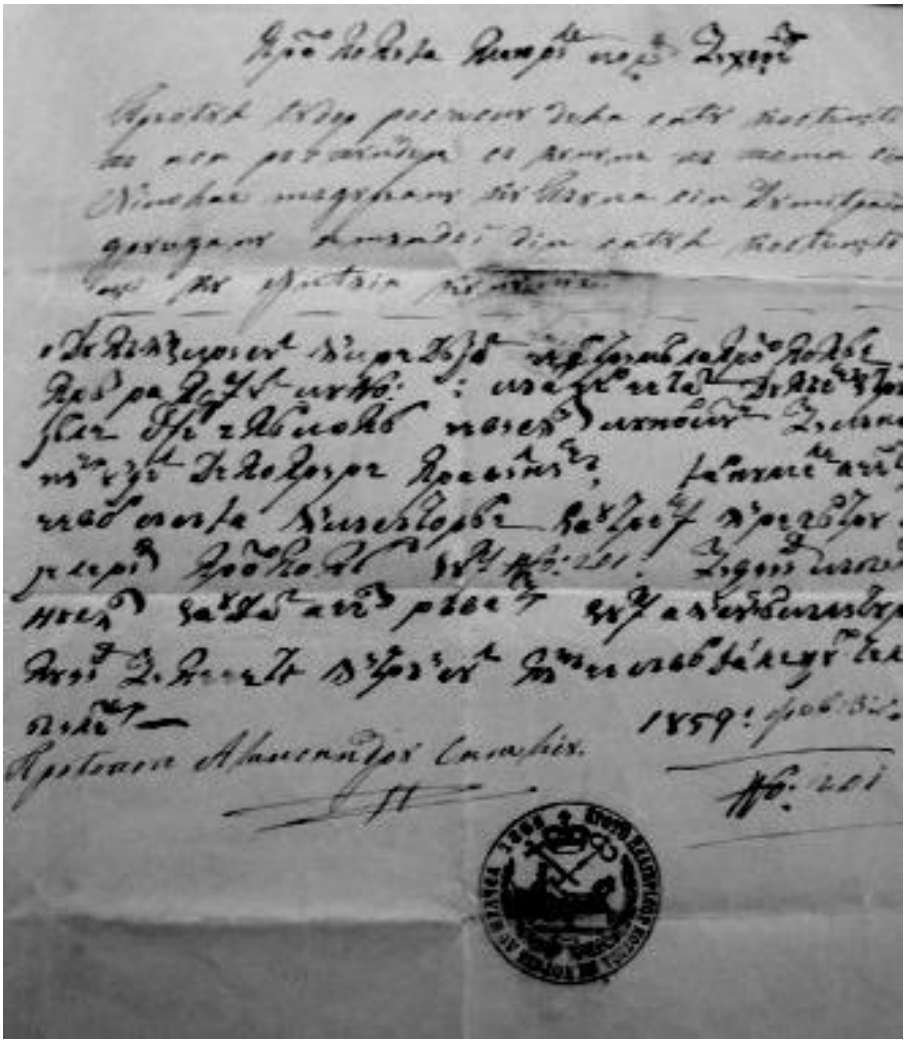

Fig. 10 - Act datat 1858

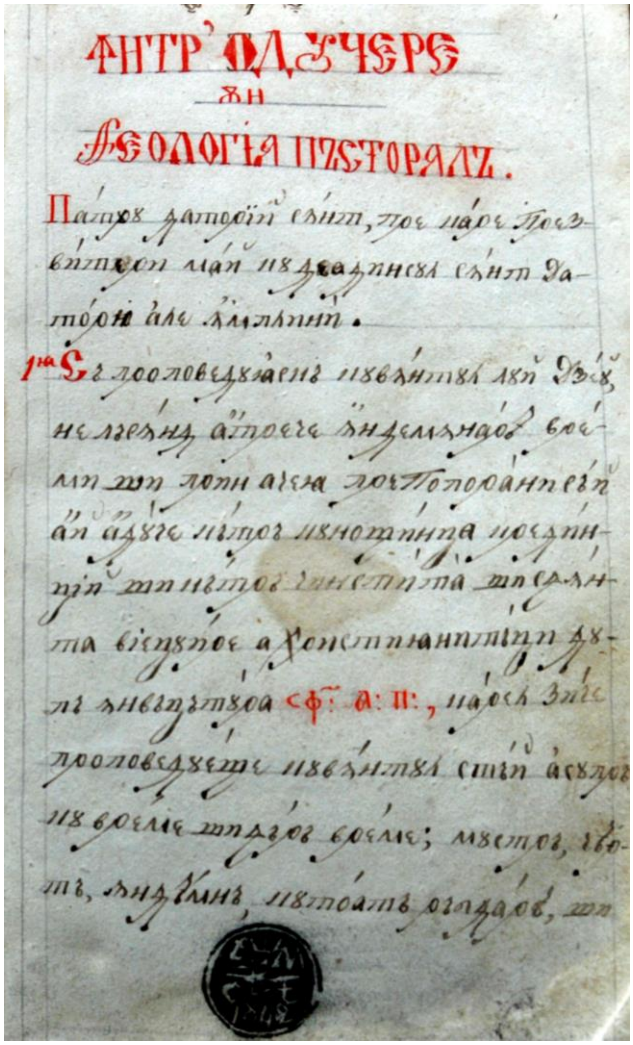

Fig. 11 - Pecete în fum cu datare. *Introducere în teologia pastorală*

Abrevieri bibliografice

Barbu 1986 - Daniel Barbu, *Pictura murală din Ţara Românească în secolul al XIV-lea*, Bucureşti, 1986
Botezatu, Hâncu 2001 - Grigore Botezatu, Andrei Hâncu, *Dicţionar de proverbe şi zicători româneşti*, Bucureşti, 2001
BRV I - *Bibliografia românească veche 1508-1830*, vol. I, Bucureşti, 1903
Corfus 1975 - Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Iaşi, 1975
Crăciun, Ilieş 1963 - Ioachim Crăciun, A. Ilieş, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV-XVIII privind istoria României*, Bucureşti, 1963
Iordan 1965 - Iorgu Iordan, *Crestomaţie romanică*, secolele al XVII-lea - al XVIII-lea, vol. II, Bucureşti, 1965
Le Goff 1970 - Jacques Le Goff, *Civilizația occidentului medieval*, București, 1970
Mazilu 1974 - Dan Horia Mazilu, *Udrişte Năsturel*, Bucureşti, 1974
Mazilu 1984 - Dan Horia Mazilu, *Literatura română în epoca Renaşterii*, Bucureşti, 1984
Mazilu 1984a - Dan Horia Mazilu, *Recitind literatura română veche*, Bucureşti, 1984
Mârza 1986 - Eva Mârza, „Donaţii de cărţi Şerban Cantacuzino pentru Transilvania", în *Biblioteca şi cercetarea*, 1986, X, p. 293-297
Mârza 2008 - Eva Mârza, *Explorări bibliologice*, Sibiu, 2008
Odobescu 1881- Alexandru Odobescu, „Despre unele manuscripte şi cărţi tipărite aflate în Monastirea Bistrița (Districtul Vâlcea în România)", în *Revista Română pentru Sciinţe, Litere şi Arte*, Bucureşti, 1881
Odobescu 1908 - Alexandru Odobescu, *Opere complete*, vol. III, Bucureşti, 1908
Panaitescu 1959 - Petre P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R. P. R.*, vol. I, Bucureşti, 1959
Panaitescu 2003 - *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei*, vol. II, ediție de Dalila-Lucia Aramă, revizuită de G. Mihăilă, prefaţă Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 2003
Popescu-Vâlcea 1972 - Gheorghe Popescu-Vâlcea, *Anastasie Crimca*, Bucureşti, 1972
Popescu Vâlcea 1989- Gheorghe Popescu Vâlcea, *Cărţile populare miniate şi ornate*, Bucureşti, 1989
Ştefănescu 2004 - Barbu Ştefănescu *Sociabilitate rurală, violenţă şi ritual*, Oradea, 2004
Ştefănescu 1965 - Ştefan Ştefănescu, *Bănia în Ţara Românească,* Bucureşti, 1965
Ştrempel 1978 - Gabriel Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, vol. I (1-1600), Bucureşti, 1978
Ştrempel 1983 - Gabriel Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, vol. II (1601-3100), Bucureşti, 1983
Ştrempel 1992 - Gabriel Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, vol. III (3101-4413), Bucureşti, 1992
Tomescu 1968 - Mircea Tomescu, *Istoria cărţii româneşti de la începuturi până la 1918*, Bucureşti, 1968

Cuvinte cheie: Mănăstirea Bistrița, donație, ex-libris, manuscris, carte veche
Keywords: Bistrița Monastery, donation, ex-libris, manuscript, old book